

Latviski runājošu bērnu runas attīstības vidējie normatīvie rādītāji (D. Markus)

Latviešu valodas skaņu inventārs

Katrā valodā ir savs skaņu inventārs un šīs skaņas valodā virknējas vārdos viena pēc otras un veido skaņu savienojumus dažādi. Latviešu valodā ir 6 īsie un 6 garie patskaņi (piemēram, *labā*), runā mēs dzirdam 10 divskaņus (piemēram, *aizlauzīte*), ir arī 26 līdzskaņi, kas var pa vienam atrasties vārda sākumā, beigās un starp vokāļiem (patskaņiem vai divskaņiem) (piemēram, *mājas*), gan arī veidot līdzskaņu savienojumus (piemēram, *prasmīgs*). Arī skaņu novietojums zilbē var būt atšķirīgs, skaņa var būt zilbes sākumā (piemēram, *tas*), zilbes kodolā (piemēram, *tas*) vai zilbes beigās (piemēram, *tas*). Līdzskaņu savienojumi var piederēt vienai zilbei (piemēram, *pras-mīgs*), bet var būt arī piederīgi dažādām zilbēm (piemēram, *pras-mīgs*). Klausoties bērnu runu, uzmanība ne tikai jāpievērš skaņas izrunas vienam gadījumam, bet jāsalīdzina šīs skaņas izruna dažādās pozīcijās. Projektā LAMBA izstrādātie fonēmu testi šim nolūkam ir labi izmantojami, jo piedāvā pārbaudīt izrunu iespējami daudzveidīgos variantos. Testi ir vienkārši, tādēļ tos viegli var izmantot gan vecāki, gan pedagogi un logopēdi. Atgādinām, ka runas testēšanā piedalījās normāli attīstīti bērni (3–6 g. vecumā) bez speciāliem runas defektiem, tādēļ iegūtos datus varam uzskatīt par vidējiem latviski runājošu bērnu normatīviem rādītājiem.

Iegūtie rezultāti rāda, ka bērni vecumā no 3–6 gadiem būtiski uzlabo valodas skaņu izrunu, tātad šis vecumposms ir ļoti nozīmīgs runas attīstībā.

Raksturīgākās projekta laikā veiktajos runas ierakstos konstatētās fonēmu un to savienojumu izrunas grūtības

Šajā projektā veikto 1100 runas ierakstu analīzē pārlicinoši redzams, ka lielākās grūtības latviski runājošajiem bērniem sagādā līdzskaņu savienojumu izruna. Līdz 5,9 gadu vecumam 99,8 – 100% aptaujāto bērnu varēja precīzi izrunāt tikai skaņu savienojumus *-mp-*, *-mb-* un *-nt-* (sk. Izrunas kvantitatīvie rādītāji). Tā, piemēram, vienkāršojot līdzskaņu savienojuma *dv-* izrunu vārdā *dvielis*, bērni runāja *dlielis*, *dievlis*, *dlievis*.

No atsevišķiem līdzskaņiem grūtākais ir latviešu valodā vienīgais vibrants *r*, tādēļ arī līdzskaņu savienojumu grupā lielas izrunas grūtības vērojamas tad, ja savienojumā ietilpst *r*, piemēram, *traktors*). Tomēr, konstatējot šādas grūtības, nav jākrīt panikā, bet logopēda apmeklējums gan ir obligāts, tas var paātrināt grūto vibrāciju apguvi un palīdzēt iemācīties *r* izrunu atbilstoši latviešu valodas skanējumam.

Izrunas grūtības 3 gadu vecumā	Precīza izruna 3 gadu vecumā
Līdz 30% bērnu var izrunāt fonēmas un to savienojumus:	Bērni (99,9–100%) skaidri izrunājuši šādas fonēmas:
1) 10,2% <i>-rp-</i> vārdā <i>kurpe</i> , 2) 10,0% <i>-rn-</i> vārdā <i>spārni</i> , 3) 12,9 % <i>kr-</i> vārdā <i>krūze</i> , 4) 13,1% <i>šņ-</i> vārdā <i>šņukurs</i> , 5) 13,8% <i>-rv-</i> vārdā <i>durvis</i> , 6) 14,5% <i>tr-</i> vārdā <i>traktors</i> , 7) 16,8% <i>-šķ-</i> vārdā <i>pušķis</i> , 8) 20,9% <i>šķ-</i> vārdā <i>šķēres</i> , 9) 22,5% <i>-rd-</i> vārdā <i>varde</i> , 10) 22,7% <i>-rk-</i> vārdā <i>burkāns</i> , 11) 23,2% <i>r-</i> vārdā <i>riteņi</i> , 12) 23,4% <i>-lv-</i> vārdā <i>spalva</i> , 13) 24,0% <i>sk-</i> vārdā <i>skudras</i> , 14) 26,7% <i>dv-</i> vārdā <i>dvielis</i> .	1) <i>m-</i> vārdā <i>māja</i> , <i>-m-</i> vārdā <i>soma</i> (no 38 mēn.), 2) <i>-t-</i> vārdā <i>bite</i> , <i>-t</i> vārdā <i>met</i> , 3) <i>-k-</i> vārdā <i>jaka</i> .
	95% - 99,8% bērnu skaidri izrunājuši šādas fonēmas: 1) <i>t-</i> vārdā <i>taurenis</i> (95,5%), 2) <i>-k</i> vārdā <i>rok</i> (95,7%), 3) <i>-j-</i> vārdā <i>māja</i> (96,2%), 4) <i>-p-</i> vārdā <i>ļipa</i> (96,2%), 5) <i>-g-</i> vārdā <i>pogas</i> (96,3%), 6) <i>-p</i> vārdā <i>cep</i> (98,8%), 7) <i>-z-</i> vārdā <i>vāze</i> (99,8%).
	99,2% bērnu skaidri izrunājuši tikai vienu fonēmu savienojumu <i>-mb-</i> vārdā <i>bumba</i> .

Fonēmu izrunas pārbaudē apstiprinājās arī jau logopēdu agrāk apzinātās grūtības, kad izrunas līdzības dēļ bērni līdzskani *ķ* aizstāj ar *č* un līdzskani *ģ* aizstāj ar *dž*, tā bērni vārdu *ķepa* izrunāja kā *čepa*, vārdu *zeķe* izrunāja kā *zeče*, vārdu *kuģis* izrunāja kā *kudžis* un vārdu *ģitāra* izrunāja kā *džitāra*. Šo fonēmu izrunai ir jāpievērš uzmanība, tomēr kopumā tā nebija pati izplatītākā kļūda. Šeit izceļam tikai biežāk konstatētās līdzskaņu izrunas grūtības, bet tika konstatētas arī citas grūtības (sk. sadaļu “**Izrunas kvantitatīvie rādītāji**”).

Projektā LAMBA iepriecināja tas, ka latviešu bērniem nebija grūtību izrunāt īsos vai garos patskaņus, izņemot vienu pozīciju, kurai jāpievērš uzmanība – pēdējos gados ir vērojama tendence runāt īsa patskaņa un sekojoša līdzskaņa *l* t. s. diftongisko savienojumu, piemēram, vārdos *gulta*, *sapulce*, pagarinot patskani, piemēram, *gūlta*, *sapūlce*, arī *gūta*, kad *l* ir izlaists, To sauc par kompensējošo pagarināšanu. Bērni dzird līdzskaņa *l* plūstošo skanējumu (tas ir plūdenis), ja tam pievienojas arī pieaugušo runātā stieptā intonācija (stiepti runātu patskaņu skanējums ir ilgāks), tad bērniem liekas, ka kaut kas šajā vārda vietā ir garš, un viņi zina, ka latviešu valodā patskaņi ir īsi un gari, tātad – pagarina patskani. Šāda tendence vērojama arī skolas vecumā, kad bērni virs patskaņa arī raksta garumzīmi. Atsevišķos gadījumos pat pirmā kursa studenti kļūdās, rakstot, piemēram, *sapūlce* un kļūdaini izrunā garu patskani pat tad, ja patskanis un sekojošais līdzskanis *l* neatrodas vienā zilbē, piemēram, *zilonis*. Arī šādu vārdu izrunai jāpievērš uzmanība, piemēram, demonstrējot izrunas atšķirības *gulta* – *gūlta*.

Jāpievērš uzmanība arī tam, ka pētītajā vecumā bērniem mēdz būt grūti izrunāt vārdus, kuros pēc īsā patskaņa seko līdzskaņu grupa, kas sākas ar līdzskani *l*, piemēram projektā iekļauto vārdu *vilks* vairāki bērni izrunāja kā *viuks* un vārdu *cilvēks* izrunāja kā *ciuvēks*.

Projekta laikā novērojām, ka daži latviešu ģimenēs augoši latviski monolingvāli bērni ne vienmēr izrunāja plato patskani e [æ], bet tā vietā lietoja šauro patskani e [e], piemēram, vārdā *medus*. Papildaptauja pārliecināja, ka bērnu vecāki nav dialekta runātāji, tātad platā un šaurā e un ē šķīrums bērniem atviešu valodā nav ļoti stabils, un vecākiem uzmanīgāk jāieklausās bērnu runā, lai varētu pievērst uzmanību minēto patskaņu atšķirīgajam skanējumam.

Agrākajos bērnu valodas pētījumos novērotā divskaņa *ie* aizstāšana ar garo patskani *ī*, piemēram, *griež* vietā runājot *grīž* un divskaņa *o* [uo] aizstāšana ar garo patskani *ū*, piemēram, *bloda* vietā runājot *blūda*, tika novērota tikai atsevišķos gadījumos, tātad šī parādība parasti ir raksturīga bērniem līdz 3 gadu vecumam.

Fonēmu izruna 5,8–5,9 gadu vecumā

Progress salīdzinājumā ar 3 gadu vecumu ir liels. 79% un vairāk bērnu ir apguvuši visu pārbaudīto fonēmu un fonēmu savienojumu izrunu, visvairāk izrunas grūtību novērots fonēmu savienojuma *tr-* izrunā vārdā *traktors*. Kaut arī šis vārds tiek samērā bieži lietots, tajā ir divreiz jārunā grūtais līdzskanis *r*, kā arī *tr-* ir līdzskaņu savienojums, kurā iekļauts grūti izrunājama *r*. Ierakstot vairāku bērnu runu, konstatējām, ka bērni pēc nodarbības ar logopēdu ļoti cenšas veidot vibrācijas un izrunāt *r*, dažiem ieraksta laikā tas izdevās, piemēram, ar otro vai trešo mēģinājumu. Šajā vecumā:

- I. Bērni (99,9–100%) skaidri izrunājuši šādas fonēmas:
  - 1) *b-* vārdā *bite*, *-b-* vārdā *ābols*, *-b* vārdā *grab*;
  - 2) *m-* vārdā *māja*, *-m-* vārdā *soma*, *m-* vārdā *zem*;
  - 3) *p-* vārdā *panna*, *-p-* vārdā *ļipa*, *-p* vārdā *cep*;
  - 4) *t-* vārdā *taurenis*, *-t-* vārdā *bite*, *-t* vārdā *met*;
  - 5) *d-* vārdā *duša*, *-d-* vārdā *medus*;
  - 6) *c-* vārdā *cūka*;
  - 7) *-ļ* vārdā *guļ*;
  - 8) *l-* vārdā *lāči*;
  - 9) *-dz-* vārdā *gredzens*;
  - 10) *j-* vārdā *jaka*, *-j-* vārdā *māja*;
  - 11) *-k-* vārdā *jaka*;
  - 12) *-s-* vārdā *krāsas*;
  - 13) *-nn-* vārdā *panna*, *-n* vārdā *skrien*;
  - 14) *-ie-* vārdā *griež*;
  - 15) *-o-* [uo] vārdā *bloda*.
- II. 99,8–100% bērnu skaidri izrunājuši fonēmu savienojumus:
  - 1) *-mp-* vārdā *lampa*;
  - 2) *-nt-* vārdā *lente*;
  - 3) *-mb-* vārdā *bumba*.

Fonēmu izruna 5,11 gadu vecumā

Projektā pārbaudīto vecāko bērnu runa iepriecināja, jo lielu daļu fonēmu un to savienojumu visi bērni jau bija apguvuši. Interesanti, ka labākie izrunas rādītāji bija zēniem. No atsevišķajām līdzskaņu fonēmām tikai 86% zēnu precīzi izdevās izrunāt *k*, *g* visās pozīcijās un *-ž-*, no līdzskaņu savienojumiem tikai 86% zēnu izrunāja *šk* visās pozīcijās un *-ls-* (sk. **Latviešu valodas testa normas**), pārējās fonēmas un to savienojumi zēniem nesagādāja grūtības. Meitenēm šajā vecumā bija vairāk izrunas problēmu: tikai 87% – 93% varēja izrunāt *ž* un *č* visās pozīcijās, 93% meiteņu izrunāja precīzi *l*, *v*, *r*, *š*, ļoti grūti meitenēm padevās līdzskaņu savienojumu izruna, tikai 73% izrunāja *tr-*, 87% – savienojumu *-tr-*, tikai 93% meiteņu precīzi izrunāja *bl-*, *-dv-*, *kl-*, *kn-*, *šņ-*, *st*, savienojumus *šk*, *bl* visās pozīcijās, kā arī pārējos savienojumus, kuros bija komponents *r* – *rp*, *rk*, *rn*, *rv*. Iespējams, ka pēdējos mēnešos pirms bērna sešu gadu sasniegšanas, kad varētu būt jādodas uz skolu, gan vecāki, gan logopēdi ir intensīvi palīdzējuši uzlabot bērnu izrunu, iespējams arī, ka pakāpeniski tuvojoties precīzai izrunas prasmei, šis ir laiks, kad bērns to ir pilnībā sapratis un runas orgāni viņam paklause, tomēr uzmanība tam jāpievērš un palīdzība bieži ir vajadzīga. Protams, var būt, ka kādam no jaunākas vecuma grupas arī 5,11 gadu vecumā būs saglabājušās individuālas izrunas problēmas, ieklausoties bērnu runā, vecāki to noteikti pamanīs un meklēs palīdzību. Aicinām to darīt visu valodas apguves laiku!

Šajā rokasgrāmatā īpaši izceļam projekta gaitā konstatētās raksturīgākās izrunas grūtības un nosaucam vārdu piemērus, kas varētu rosināt vecākus uzmanīgāk ieklausīties bērnu runā. Kopumā bērni izmanto ļoti dažādus izrunas vienkāršošanas paņēmienus, tādēļ katra bērna individuālā runa var atšķirties no pārējiem, tomēr, projektā LAMBA apkopojot ļoti liela daudzuma bērnu runas datus, mēs varam noteikt bērnu runas vidējos normatīvus.